

Dat zulk een omzwaai soms met list gecamoufleerd moest worden, bleek bij de Artillerie-Inrichtingen waar, zoals wij al weergaven, den Hollander in juni '40 op dringend verzoek van nagenoeg zijn gehele personeel als voorzitter van de directie aangebleven was. Ook de Artillerie-Inrichtingen gingen wapens voor de Duitsers produceren (het feit is door den Hollander in zijn lange verhoor door de Enquêtecommissie nergens duidelijk vermeld¹): lichte en zware mitrailleurs, veldgeschut, luchtafweergeschut, munitie, luisterapparaten. Bij die productie werden door het bedrijf ook de onderleveranciers weer ingeschakeld: van de honderdvijftig weigerden er twee: de Hollandse Optiekfabriek die wij al noemden, en de Nederlandse Springstoffenfabriek te Amsterdam, terwijl een derde, de fabriek 'Johan de Witt' te Dordrecht, een dochtermaatschappij van Philips, zich aan de oorlogsproductie voor de Duitsers wist te onttrekken. Onder de overige waren er verscheidene, J. B. van Heyst bijvoorbeeld, die later die productie naar vermogen beperkten. Dat deed ook den Hollander. Hij begon met, daarin gesteund door Hacke die tot ontslagverleningen verlof moest geven, het personeel van de Artillerie-Inrichtingen drastisch in te krimpen; het daalde in snel tempo van ruim zeventuizend man in de zomer van '40 tot nog geen drieduizend een jaar later en in de zomer van '43 waren er nog maar zeventienhonderd over. Hij schakelde het bedrijf op de productie van gereedschappen en landbouwwerktuigen over. Hij liet de nevenfabriek in Delft en een gedeelte van de bedrijfsinstallaties aan de Hembrug demonteren en maakte de Duitsers niet attent op een ultra-moderne granatenpers die door een Amerikaans bedrijf geleverd was en die, op transport, in mei '40 ergens bij Parijs was blijven steken. Bovendien drong hij er in later jaren via de illegale Ordedienst waarmee hij contact had, herhaaldelijk in Engeland op aan dat men de Artillerie-Inrichtingen (die begin september '44 toch nog voor bijna een derde Duitse orders in bewerking hadden) zou bombarderen.²

Overeenkomstige verschijnselen hebben zich met name in die latere periode ook bij vele andere bedrijven voorgedaan. Onze algemene indruk is daarbij, dat de langzaam-aan tactiek veel meer toepassing gevonden heeft dan de sabotage. Tegen beide vormen van verzet werden overigens al in de begintijd maatregelen genomen. Twee aannemers in Friesland die het egalisatiewerk op het vliegveld Leeuwarden opzettelijk verknoeiden, werden door de *Sicherheitspolizei* gevangen gezet³; eerder al waren enkele ploeg-

¹ *Enq.*, dl. VII c, p. 632-36. ² Gegevens in Doc I-734, Doc II-321, a-1 en *Rü In*: 'Mel-dung über die Belegung von Firmen mit Rüstungsaufträgen' (10 april 1941) (*Rü In*, I e).

³ Y. N. Ypma: *Friesland annis domini 1940-1945* (1953), p. 146.